

INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILLARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ISHLATILISHI

Xoliqova Shahlo Alisher qizi

Qarshi Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: Ingliz va O'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan holda ularning qiyosiy –tipologik tahlili amalga oshiriladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklardagi sinonimiya antonimiya va omonimiya hossasi ko'rib chiqiladi. Bunda keltirilgan misol orqali frazeologik birliklar haqida ko'p ma'lumotga ega bo'linadi.

Kalit so'zlar: Frazeologiya, sinonimiya, antonimiya, omonimiya, lug'aviy ma'no, hosila ma'no.

“USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES”

Khalikova Shahlo Alisher kizi

Karshi Economics and Pedagogy University

Abstract: Having studied the unique features of phraseological units in English and Uzbek languages, their comparative- typological analysis is carried out. Also, synonymy, antonymy and homonymy feature of phraseological units in English and Uzbek languages are considered. Through the given example, a lot of information about phraseological units is shared.

Keywords: Phraseology, synonymy, antonymy, homonymy, lexical meaning, movable meaning.

Ma'lumki, nutqimizda biz ko'p hollarda frazeologik birliklardan keng foydalanamiz. Frazeologik birliklar har bir tilning lug'at boyligini tashkil etuvchi til birligi hisoblanadi va ular til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud bo'ladi. Frazeologik birliklardan biz asosan biron so'zni sodda holda yoki qisqa qilib tushuntirishda foydalanamiz. Shuningdek, ular boshqa til birliklari singari semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda sinonimiya, antonimiya, omonimiya, paronimiya va polisemiya kabi hodisalarga uchraydi. Biz bilamizki frazeologik sinonimiya bu bir-biriga ma'no jihatdan o'xshash bo'lgan frazeologik birliklardir. Frazeologik polisemiya deganda frazeologik birlikning o'zi va undan ortiq lug'aviy ma'no anglatishi tushuniladi. O'zaro shaklan o'xshash erkin bog'lanmadan va frazeologik birlikdan anglashiladigan ma'nolar bir nuqtaga birlashtirilib, polisemiya deb qaralmaydi. Chunki bular har xil hodisalardir: erkin bog'lanma – nutq birligi,

frazeologik birlik – til birligi. Masalan, aravani quruq olib qochmoq yoki grasp at straws erkin birikmasi nutqda tuzib ishlatiladi, shu bilan birga tilda aravani quruq olib qochmoq yoki grasp at straws frazeologik birliklari ham mavjud. Birinchisidan to'g'ri ma'no, ikkinchisidan esa ko'chma ma'no (“uddasidan chiqa olmaydigan ish yoki narsa haqida ortiq darajada gapirmoq” yoki “hech qanday yo'l qolmaganda, qiyin vaziyatda umid beradigan yoki yordam beradigan biror narsa qilmoq va izlanmoq”) anglashiladi. . Bu ma'nolarni bir til birligi emas, balki ikki har xil til hodisalari anglatgani sababli polisemiya yuzaga kelmaydi. Yuqoridagicha munosabat (erkin bog'lanma bilan frazeologik birlikning shaklan teng kelish hodisasi) omonimlik deb yuritiladi. Frazeologik birlikning lug'aviy ma'nosi birdan ortiq bo'lsa, xuddi leksemalarda qilinganidek, bosh ma'no va hosila ma'no belgilanadi. Masalan, jar solmoq frazeologik birligi “jarchi vositasida eshittirmoq” (bu eski ma'noga aylangan), “keragidan ortiq darajada bo'rttirib xabar tarqatmoq” ma'nolarini anglatadi. Shuningdek, ingliz tilidagi to make a getaway frazeologik birligi “ jinoyat sodir etgandan so'ng qochish”, va “ zerikarli siyosiy tuzumdan qochish” ma'nolarini anglatadi. Birinchisi – bosh ma'no, ikkinchisi – shundan o'sib chiqqan hosila ma'no. Shuningdek, lug'aviy ma'noning taraqqiy etishi frazeologik birliklarga ham xos hodisadir. Hozirgi o'zbek va ingliz frazeologik birliklarida lug'aviy ma'no asosan metafora yo'li bilan ko'chirish natijasida taraqqiy etgan. Masalan, ko'ngliga tegmoq frazeologik birligi asli biror ovqat tez-tez iste'mol qilinishi tufayli “yoqmay qolmoq” ma'nosini anglatadi. Bu frazeologik birlik keyinchalik ovqatdan boshqa narsalarga, shuningdek, kishilarga qarata ham ishlatilgan, bunday ko'chirish natijasida bu frazeologik birlikda tabiatiga to'g'ri kelmay qolib, “yoqtirmaslik hissi uyg'ondi” ma'nosi hosil bo'lgan. Yoki ingliz tilidagi to walk all over somebody frazeologik birligida ham xuddi shunday qarash mavjud. 1) Mastava ko'ngillaringizga tegib yurgandir. I'm not about to let them walk all over me. 2) Ammo har kuni bir xil narsani takrorlayverish uning ko'ngliga tegdi. We expected Williams to walk all over her. Bir frazeologik birlikka xos ma'noning taraqqiyoti natijasida frazeologik ma'noning miqdori o'zgaradi. Bir frazeologik ma'no asosida ikkinchi frazeologik ma'noning tug'ilishi ikki xil hodisaga – polisemiyaga yoki omonimiyaga olib keladi. Frazeologik ma'noning taraqqiyoti bilan tug'ilgan omonimiya juda oz. Bunga misol qilib o'zbek tilida joni chiqdi I va joni chiqdi II frazeologik birliklarini, ingliz tilida esa to feel one's oats I va to feel one's oats II frazeologik birliklarini keltirish mumkin: Bo'ridan bir qo'zini ajratib olgan edi. Joni chiqmagan ekan. “Domlaga: “Odam tuproqdan yaratilgan” – desang, ma'qul, agar “Maymundan yaralgan”, - desang, joni chiqadi”, - derdi. “Gosh, it'll be great to get into harness again” – he said. “I'm feeling my oats already”. This Novak... and the people behind Novak, were feeling their oats and talking big. Birinchi misolda kishiga xos bir holatning nomi rang – tus jihatdan bo'ladigan o'xshashlik asosida ikkinchi bir holatga ko'chirilgan: kishi o'lganida badan oqarishib ketadi, xuddi shunday o'zgarish

qattiq g'azablanganda ham voqe bo'ladi yoki ingliz tilida berilgan misol ham rang-tus jihatdan bo'ladigan o'xshashlik asosida ikkinchi bir holat ga ko'chirilgan: kishi jahli chiqqanda qiziqqon va jo'shqin holatda namoyon bo'ladi, shuning asosida u o'zining qay darajada kuchga ega ekanligini bilib o'zini muhim deb hisoblaydi. Shu asosda ko'chirish yangi bir frazeologik birlikning tug'ilishiga olib kelgan: joni chiqdi I – "so'nggi marta nafas chiqarmoq" va joni chiqdi II – "nihoyatda qattiq g'azablanmoq". Ikkinchi frazeologik birlik dastlab joni chiqdi tarzida qo'llangan, shuning o'zidayoq birinchi frazeologik birlikdan farqlanib qolgan: avvalgi frazeologik birlik III shaxs nisbatlovchisi bilan ishlatilsa, keyingi frazeologik birlik nisbatlovchilarning har uch shaxs-son shakllari bilan ishlatiladi. Keyinchalik ikkinchi frazeologik birlikda jonini chiqarmoq varianti paydo bo'lgan va ikkita frazeologik birlikka ajralish yana ham aniq tus olgan. Bir frazeologik birlik zid mazmunli lug'aviy ma'nolarni ham anglatadi. Masalan, yuragi qinidan chiqayozdi frazeologik birligi qattiq hayajonlanishni anglatadi, ammo bunday holat tashvishga ham, sevinchga ham bog'lanadi: 1) Qo'rqmayman deb bo'lamaydi, o'g'lim. Shunaqa vaqtda odamning yuragi qinidan chiqib ketadi. 2) Qizning paranjisini ko'rishi bilanoq yigitning yuragi qinidan chiqayozdi. Buni enantiosemiya hodisasiga o'xshatish mumkin. Frazeologik birliklarning ko'pi monosemantik. Masalan, bahridan o'tmoq frazeologik birligi "foydali deb bilgan narsasidan voz kechmoqni"ni, berdisini aytguncha urib o'ldirmoq frazeologik birligi "gapirib bo'lguncha kutmay biror narsa demoq"ni, yoki go over somebody's head frazeologik birligi "hech narsani tushunmaslik"ni, get down to brass tacks frazeologik birligi "muhim masalani muhokama qilishni boshlash" ma'nosini anglatadi. Polisemantik frazeologik birliklar o'zbek tilida ham anchagina bo'lib, ingliz tilida nisbatan kamroq uchraydi. Polisemantik frazeologik birliklarning ko'pi ikki va uch ma'nolidir. Masalan, boshi aylandi frazeologik birligi ikki ma'noni anglatadi: 1) "behud bo'lmoq", 2) "esankiramoq"; be living on borrowed time frazeologik birligi ikki ma'noni anglatadi: 1) "kutilmagan qisqa vaqt ichida yashamoq", 2) "o'linga yaqin bo'lmoq" kabi. Shuningdek bosh suqmoq frazeologik birligi uch ma'noni anglatadi: 1) "gavdasi tashqarida qolib, boshini tiqqan holda qaramoq", 2) "kirmoq", 3) "aralashmoq" yoki to beg the question frazeologik birligi ham uch ma'noli: 1) "savoldan o'zini olib qochmoq", 2) "asosiy savolni o'rta tashlamoq yoki uni muhim deb hisoblamoq", 3) "bahsni yoki savolni o'z isbotini topgan deb bilmoq". Bosh ko'tarmoq frazeologik birligi esa quyidagi to'rt ma'noni anglatadi: 1) "qaramoq", 2) "qilib turgan ishini to'xtatmoq", 3) "qo'zg'almoq", "harakatga kelmoq", 4) "kurashga chog'lanmoq". Bino qo'ymoq frazeologik birligi uch ma'noli: 1) "ortiqcha baho bermoq", 2) "qiyofasiga alohida e'tibor bermoq", 3) "e'tiqod bilan qaramoq". Bu frazeologik birlikning ikkinchi va uchinchi ma'nolari birinchi ma'nosidan o'sib chiqqan. Shuningdek, ingliz tilidagi let fly frazeologik birligi uch ma'noli: 1) "jahli chiqmoq", 2) "tosh otmoq", 3) "erk bermoq". Bu frazeologik birlikning ikkinchi va

uchinchi ma'nolari birinchi ma'nosidan o'sib chiqqan. Leksemada bosh leksik ma'no, odatda, to'g'ri ma'no bo'ladi. Frazеologik birlikda esa bosh frazeologik ma'no ko'chma ma'no bo'ladi. Chunki frazeologik birlikning bosh ma'nosi ham, hosila ma'no kabi, ustama ko'chma ma'no tarzida gavdalanadi, ma'lum obrazga asoslanadi. Demak, frazeologik birlikning tabiati to'g'ri ma'noni istisno qilib qo'yadi. Frazеologik ma'nolar ham, xuddi leksik ma'nolarda bo'lganidek, o'ziga xos kontekstda namoyon bo'ladi. Polisemantik frazeologik birlikning ma'nolari o'zaro, lug'aviy ma'nosidan tashqari, leksik kontekstda, grammatik tabiatida farqlanib turishi mumkin. Masalan, boy bermoq frazeologik birligi lug'aviy uch ma'noni anglatadi: 1) "yutqizmoq", 2) "yo'qotmoq", "behuda, befoyda o'tkazmoq", 3) "oshkor qilmoq". Har uch ma'no turlicha leksik kontekstda namoyon bo'ladi: birinchisida qimorni, garovni anglatuvchi leksema bilan, ikkinchisida vaqtni anglatuvchi leksema bilan, uchinchisida esa sirni anglatuvchi leksema bilan ishlatiladi. Misollar: 1. Ukaning hech haqqi yo'q, hovlidan bo'ladigan tegishini ham sotib, qimorga boy bergan! 2. Shunday qilib, bahorda boy bergan o'n besh kunni ham qaytarib oldik. 3. Kulgiga to'lib turganlar endi sir boy berib qo'ygan yigitchaning ustidan xaxolashdi. Ko'rinadiki, bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida leksik kontekst farqli, ammo grammatik tabiat bir xil. Mana bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida leksik kontekst ham, grammatik tabiat ham farqli: ketiga tushmoq: 1) "zimdan yurib butun xatti-harakatni ta'qib etmoq", 2) "manfaatdor bo'lgani holda berilib harakat qilmoq". Har ikki ma'nosida harakatni kishi bajaradi, lekin harakat qaratilgan predmet boshqa-boshqa bo'ladi: birinchisida kishiga (kimning), ikkinchisida esa narsaga (nimaning) qaratiladi. Shu sababli bu ma'nolarning leksik konteksti ham, grammatik tabiati ham farq qiladi. Qaratqich kelishigida kishini bildiruvchi leksemaning kelishi birinchi ma'noda har uch shaxs son nisbatlovchisini ishlatishga yo'l ochadi; shunday vazifada narsani anglatuvchi leksemaning kelishi esa faqat III shaxs nisbatlovchisining qatnashuviga sabab bo'ladi. Natijada bu ikki frazeologik ma'noning grammatik tabiati farqlanib qoladi. Birinchi ma'nosida ketidan tushdim, ketidan tushding, ketidan tushdi, ketingdan tushdim, ketingdan tushdi, ketimdan tushding, ketimdan tushdi kabi shakllarda ishlatilsa, ikkinchi ma'nosida shularga muqobil shakllardan uchtasidangina keladi: ketidan tushdim, ketidan tushding, ketidan tushdi. Shuningdek, ingliz tilidagi let fly frazeologik birligi uch ma'noli: 1) "jahli chiqmoq", 2) "tosh otmoq", 3) "erk bermoq". Bu frazeologik birlikning ikkinchi va uchinchi ma'nolari birinchi ma'nosidan o'sib chiqqan. Leksemada bosh leksik ma'no, odatda, to'g'ri ma'no bo'ladi. Frazеologik birlikda esa bosh frazeologik ma'no ko'chma ma'no bo'ladi. Chunki frazeologik birlikning bosh ma'nosi ham, hosila ma'no kabi, ustama ko'chma ma'no tarzida gavdalanadi, ma'lum obrazga asoslanadi. Demak, frazeologik birlikning tabiati to'g'ri ma'noni istisno qilib qo'yadi. Frazеologik ma'nolar ham, xuddi leksik ma'nolarda bo'lganidek, o'ziga xos kontekstda namoyon bo'ladi. Polisemantik frazeologik birlikning ma'nolari o'zaro,

lug'aviy ma'nosidan tashqari, leksik kontekstida, grammatik tabiatida farqlanib turishi mumkin. Masalan, boy bermoq frazeologik birligi lug'aviy uch ma'noni anglatadi: 1) "yutqizmoq", 2) "yo'qotmoq", "behuda, befoyda o'tkazmoq", 3) "oshkor qilmoq". Har uch ma'no turlicha leksik kontekstda namoyon bo'ladi: birinchisida qimorni, garovni anglatuvchi leksema bilan, ikkinchisida vaqtni anglatuvchi leksema bilan, uchinchisida esa sirni anglatuvchi leksema bilan ishlatiladi. Misollar: 1. Ukaning hech haqqi yo'q, hovlidan bo'ladigan tegishini ham sotib, qimorga boy bergan! 2. Shunday qilib, bahorda boy bergan o'n besh kunni ham qaytarib oldik. 3. Kulgiga to'lib turganlar endi sir boy berib qo'ygan yigitchaning ustidan xaxolashdi. Ko'rinadiki, bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida leksik kontekst farqli, ammo grammatik tabiat bir xil. Mana bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida leksik kontekst ham, grammatik tabiat ham farqli: ketiga tushmoq: 1) "zimdan yurib butun xatti-harakatni ta'qib etmoq", 2) "manfaatdor bo'lgani holda berilib harakat qilmoq". Har ikki ma'nosida harakatni kishi bajaradi, lekin harakat qaratilgan predmet boshqa-boshqa bo'ladi: birinchisida kishiga (kimning), ikkinchisida esa narsaga (nimaning) qaratiladi. Shu sababli bu ma'nolarning leksik konteksti ham, grammatik tabiati ham farq qiladi. Qaratqich kelishigida kishini bildiruvchi leksemaning kelishi birinchi ma'noda har uch shaxs son nisbatlovchisini ishlatishga yo'l ochadi; shunday vazifada narsani anglatuvchi leksemaning kelishi esa faqat III shaxs nisbatlovchisining qatnashuviga sabab bo'ladi. Natijada bu ikki frazeologik ma'noning grammatik tabiati farqlanib qoladi. Birinchi ma'nosida ketidan tushdim, ketidan tushding, ketidan tushdi, ketingdan tushdim, ketingdan tushdi, ketimdan tushding, ketimdan tushdi kabi shakllarda ishlatilsa, ikkinchi ma'nosida shularga muqobil shakllardan uchtasidangina keladi: ketidan tushdim, ketidan tushding, ketidan tushdi. Mana bu frazeologik birlikning lug'aviy ma'nolarida grammatik tabiat boshqacharoq: haddidan oshmoq; haddidan oshdi. 1) "O'ziga ortiqcha erk berib yubormoq", 2) "ortiq darajada kuchayib, zo'rayib ketmoq". Bu frazeologik birlikning birinchi ma'nosida kishiga xos harakatni, ikkinchi ma'nosida esa narsaga xos harakatni bildiradi, shunga ko'ra har xil leksik kontekstda oydinlashadi. Ayni vaqtda grammatik tabiat ham har xil bo'ladi: birinchi ma'nosida bu frazeologik birlik har uch shaxs -sonda tuslanadi ham, nisbatlanadi ham. Ikkinchi ma'nosida esa faqat III shaxs tuslovchisi va nisbatlovchisi bilan ishlatiladi: haddimdan oshdim, haddingdan oshding kabi. Ma'lumki, frazeologik birliklar har bir tilning lug'at boyligini tashkil etuvchi til birligi hisoblanadi va ular til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud bo'ladi. Shuningdek, ular boshqa til birliklari singari semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda sinonimiya, antonimiya, omonimiya, paronimiya va polisemiya kabi hodisalarga uchraydi. Xulosa qilib aytganda, har bir tilda frazeologik birliklar o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega. Ammo barcha tillarda frazeologik birliklar til boyligi bo'lib xizmat qiladi. Polisemantik frazeologik

birliklar tilning lug'aviy tarkibini va nutqni boyitishga xizmat qiladi va unga hissiy bo'yoqdorlik ma'nolarini mujassamlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A., Sodiqov A., Bashakov N. Umumiy tilshunoslik., 1977. 3. Авашани Ю.Ю, Эмирова А.М Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1978. 7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. T., 1978 8. www.wikipedia.org. 9. www.ziyonet.uz. 10. www.dissertation.com. 11. www.thefreedictionary.com References 1. Abduazizov A., Sodiqov A., Bashako Umumiy tilshunoslik T., 1979. 2. Авашани Ю.Ю. Вопросы фразеологии. С., 1977. 3. Авашани Ю.Ю, Эмирова А.М. К Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1978. 7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. T., 1978 8. www.wikipedia.org. 9. www.ziyonet.uz. 10. www.dissertation.com. 11. www.thefreedictionary.com "Science and Education" Scientific Journal November 2020 / Volume 1 Issue 8 www.openscience.uz 41 fe